

Santiago, augustus 1974

Een Chevrolet-koeltruck hobbelde over de centrale avenue van Santiago, tussen het presidentieel paleis La Moneda en de universiteit. Bij de oude kerk San Francisco sloeg hij rechts af en reed París-Londres in, een wijk die was aangelegd rond een kruispunt van twee hoofdstraten: de Calle Londres en de Calle París. Op deze plek lagen ooit de tuinen van een oude kluizenarij, maar nu was het een wijk van dichters, schrijvers en kunstenaars.

De besteltruck reed over het plaveisel van keien en stopte daarna voor een laag gebouw van grijze steen: nummer 38. De straat werd simpelweg 'Londres' genoemd, terwijl hij elders in de wereld misschien 'Londonstraße', 'Rue de Londres' of 'London Street' zou zijn genoemd.

Mannen in burger openden de achterdeur van de truck, waarna een

groepje geblinddoekte arrestanten uit de laadruimte sprong en nummer 38 betrad. Een van de arrestanten was een twintigjarige geschiedenisstudent, die wegens ‘subversieve activiteiten’ was opgepakt. Hij wist niet waar hij was, maar door het spleetje onder zijn blinddoek ving hij een glimp op van de zwart-witte vloertegels in de hal. Een schaakbordpatroon: het hoofdkwartier van de Socialistische Partij van Chili.

Via een paar stenen treden werd hij het gebouw binnengeleid, van zijn kameraden gescheiden en naar een achterafkamertje gebracht, waar hem werd verteld te gaan zitten. Een andere arrestant, een vrouw, zat naast hem.

‘Ik heet León.’

‘Ik heet Hedy,’ antwoordde de vrouw.

Ze wachtten. Na een poosje werd hij via een trap aan de achterzijde van het gebouw naar de eerste etage gevoerd. In een ander vertrek beval een bewaker hem om zich uit te kleden. Hij moest naakt en op zijn rug op het kille metaal van een oud ledikant zonder matras gaan liggen. Daarna werden zijn armen en benen gespreid en werd hij aan zijn polsen en enkels aan het ledikant vastgebonden. Daar lag hij, als een varken op een rooster.¹

Hij hoorde gedempte stemmen en vroeg zich af of één ervan een Duits accent verraadde. Terwijl hij daar lag, kon hij de omtrekken van een grote, elegante en oude typemachine onderscheiden. Hij hoorde nog meer stemmen en ving een goedkope en vertrouwde geur op. De stemmen kwamen naderbij en de geur werd scherper. Parfum van het merk Flaño, dat bij hem een gevoel van stress en angst zou oproepen.

Toen hij later terug was in het vertrek op de begane grond, werd het wrak van een jongeman binnengebracht en op de grond gesmeten. Het was Alfonso, fluisterde iemand, een filosofiestudent, in een vreselijke toestand. Even later werd een andere arrestant, een jonge vrouw, binnengebracht. Beiden wisselden een paar woorden met elkaar uit, waarna de filosofiestudent uit het gebouw werd weggevoerd, in de laadruimte van de koeltruck gezet en afgevoerd.

Hij werd nooit meer gezien.

Londen, oktober 1998 24 jaar later

Vier politieagenten stelden zich op voor kamer 801 op de achtste verdieping van een kliniek in een straat in hartje Londen. Het was laat op die vrijdag in oktober en er was een tolk aanwezig. Ze betraden de kamer, waar een 82-jarige man in bed lag en van een rugoperatie herstelde. Augusto Pinochet.

De tolk, een dame met een bouffantkapsel, liet hem in het Spaans weten dat hij was gearresteerd en vertelde hem wat zijn rechten waren. ‘U bent aangeklaagd wegens moord,’ zei ze, ‘door een Spaanse rechter die u aan Madrid wil uitleveren om aldaar terecht te staan wegens een volkerenmoord die u in Chili hebt begaan, wegens het martelen en laten verdwijnen van mensen.’

Drie weken later begroette ik in Parijs mijn vrouw bij de grote houten poort die toegang gaf tot de begraafplaats Pantin, in de buitenwijken van de stad. Hier lag mijn grootvader begraven. We omhelsden elkaar. ‘Ik ben zojuist benaderd door de advocaten van Augusto Pinochet,’ vertelde ik haar. ‘Ze willen dat ik pleit dat hij onschendbaarheid geniet tegen aanklachten van Engelse rechtbanken en dus niet wegens genocide of welke andere misdaden dan ook aan Spanje kan worden uitgeleverd.’

‘Ga je het doen?’ vroeg ze stellig. Ik herinnerde haar aan het ‘taxi-standplaats-principe’, de regel die van strafadvocaten eist dat zij net als taxichauffeurs elk ‘ritje’ aannemen en niemand vanwege zijn of haar persoonlijkheid of politieke overtuigingen weigeren.

‘Ga je het doen?’ vroeg ze opnieuw.

Je kent de regel, dus ja, dat was wel mijn bedoeling.

‘Oké,’ zei ze op een toon die tegelijkertijd geërgerd en lief was, ‘maar als je dat doet, laat ik me van je scheiden.’

Hagenberg, Oostenrijk, juni 2015 17 jaar later

Ik bevond me op de bovenste etage van een oud en vervallen kasteel in het noorden van Oostenrijk, waar ik het familiearchief van een lang

geleden overleden Oostenrijks stel doorspitte. Ik vond een oude brief die na de oorlog was geschreven en was gericht aan Otto Wächter, die naar Rome was gevlucht. De briefschrijver was een man genaamd Walther Rauff, die de geadresseerde vanuit Damascus in Syrië van advies diende:

Handhaaf een onwrikbare stoerheid, wees niet timide over het werk dat je doet en verspil geen tijd aan het terugverlangen naar betere tijden. Aanvaard de huidige situatie, dan kun je veel bereiken en je opwerken. [...] Het belangrijkste is om uit Europa weg te komen [...] en je te richten op 'de hereniging van de goede krachten voor een latere operatie'.

Ga naar Zuid-Amerika, luidde het advies van Rauff aan Wächter, die ooit had toegezien op de uitroeiing van honderdduizenden Joodse en Poolse burgers in Lviv, waarna hij eraan toevoegde: 'Ik zal het een en ander volgens deze lijn ondernemen.'

Ik ontdekte dat de schrijver van de brief eveneens een gevluchte SS'er was, dat hij berucht was wegens de leidende rol die hij had gespeeld bij de inzet van mobiele gaskamers en betrokken was geweest bij de moord op en poging tot uitroeiing van honderdduizenden Joden en anderen in Europa. Herr Rauff was voor deze wandaden aangeklaagd maar was aan zijn arrestatie ontsnapt, waarna hij zoals zoveel andere nazi's via de 'Rattenlijn' naar Zuid-Amerika was gevlucht. Jaren later bevond hij zich aan het einde van de wereld, in het Zuid-Chileense deel van Patagonië, waar hij manager was van een conservenfabriek voor koningskrab.

Geruchten over zijn verleden bleven hem achtervolgen. En dat gold ook voor de geruchten over zijn banden met generaal Pinochet. 'Iedereen weet ervan,' zei een taxichauffeur in het centrum van Santiago.

DEEL I

ARRESTATIE

De gewisheid dat er geen plek op aarde is waar misdrijven onbestraft blijven, is mogelijk een werkzame manier om deze te voorkomen.

Cesare Beccaria, 1764

LONDEN, OKTOBER 1998

1

Toen ik op zaterdagmiddag 17 oktober 1998 wachtte op de voetbaluitslagen die op de radio werden opgesomd, hoorde ik het nieuws. Het was mijn 38ste verjaardag. De Chileense ex-dictator generaal Augusto Pinochet was op verzoek van een Spaanse onderzoeksrechter gearresteerd in Londen, zo berichtte de BBC.¹ Dat was interessant, want het gebeurde niet elke dag dat een voormalig staatshoofd werd opgepakt. De details waren nog vaag, maar het zou gaan om een uitleveringsverzoek wegens vermeende misdaden als genocide, marteling en verdwijningen gedurende de jaren dat Pinochet had geregeerd – van 11 september 1973, de dag van de staatsgreep die hem aan de macht had gebracht, tot maart 1990.

Het nieuws van zijn arrestatie leidde tot woede, opgetogenheid en ongeloof. De Chileense regering protesteerde: Pinochet was ex-president en senator voor het leven en genoot als zodanig volledige immuniteit. ‘Een schending van de internationale normen,’ verklaarde zijn zoon tegenover een menigte, die eieren gooide naar de ambtswoning van de Britse ambassadeur in Santiago. ‘Een daad van lafheid,’ stelde de Fundación Augusto Pinochet, die over zijn nalatenschap waakte. ‘Hij sliep toen de politie zijn kamer in de kliniek binnenging.’

Pinochets tegenstanders daarentegen waren verrukt. Eindelijk kon hij worden ondervraagd over het lot van onze dierbaren, zei de voorzitter van de AFDD (Agrupación de Familiares de Detenidos Desaparecidos; ‘Vereniging van Verwanten van Verdwenen Gedetineerden’). María Isabel Allende – dochter van president Salvador Allende die op de dag van de staatsgreep was omgekomen – noemde het ‘een unieke gelegenheid’ om verantwoording af te leggen over de schendingen van de mensenrechten door het regime-Pinochet.

‘Een aardbeving,’ schreef Roberto Bolaño, een Chileense schrijver die in de buurt van Barcelona woonde.²

De Britse regering meende dat het een zaak voor de rechter was. ‘Het idee dat een wrede dictator een beroep zou kunnen doen op diplomatieke onschendbaarheid, zou voor de meeste mensen tamelijk onverteerbaar zijn,’ aldus Peter Mandelson, een minister.³

Ex-premier Margaret Thatcher liet weten dat de arrestatie schandelijk, onwettig en onmenselijk was en bovendien ‘in het holst van de nacht’ was uitgevoerd terwijl Pinochet nog onder de pijnstillers zat. Door de arrestatie liepen alle voormalige leiders nu eenzelfde risico, waardoor zij beperkt zouden worden in het nemen van besluiten die ertoe konden leiden dat ze zich ‘voor een buitenlandse rechtbank zouden moeten verantwoorden’. Degenen die de ‘absolute macht’ hebben, zouden voortaan minder bereid zijn die macht op te geven, ‘uit angst dat zij hun dagen in een Spaanse cel zouden moeten slijten’.⁴ Ze werd bijgevallen door de Conservatieve ex-minister van Financiën Norman Lamont, die Pinochet een ‘goede, moedige en eerbare soldaat’ noemde.⁵

Ten tijde van de staatsgreep was ik nog een tiener en wist ik weinig over Pinochet. In de jaren daarna had ik Chili nooit bezocht, terwijl de Chilenen die ik leerde kennen overwegend rechtenstudenten waren die mijn colleges volgden of academici die naar Europa waren gevlucht. Maar ik las wel boeken en zag films over deze episode. In 1991 bezocht ik een opvoering van Ariel Dorfmans toneelstuk *La muerte y la doncella* (‘De dood en het meisje’), in het Royal Court Theatre te Londen. Nooit vergeet ik hoe Juliet Stevenson een jonge vrouw vertolkte die haar folteraar jaren later herkent en haar man over haar ervaringen vertelt:

‘Was je niet geblinddoekt en misselijk?’ [vraagt haar man]

‘Ik kan misselijk zijn en toch een stem herkennen.’

‘Een vage herinnering aan iemands stem bewijst helemaal niets.’

‘Het is zijn stem. Ik herkende hem meteen toen hij hier gisteravond kwam. De manier waarop hij lacht. Bepaalde uitdrukkingen die hij gebruikt.’

Rond die tijd leerde ik de Chileense rechtenprofessor Francisco Orrego Vicuña kennen, met wie ik later op het gebied van milieuzaken zou

samenwerken. Later besepte ik dat hij als ambassadeur van Pinochet in Londen had gediend, toen dat gegeven in de media opdook en voorkwam dat hij tot rechter van het Internationaal Gerechtshof in Den Haag werd benoemd. Hij was in tamelijk goed gezelschap: de schrijver Jorge Luis Borges zag naar verluidt zijn kansen op de Nobelprijs voor Literatuur in rook opgaan nadat hij zijn bewondering voor Pinochet had uitgesproken.

2

Augusto Pinochet Ugarte werd in 1915 geboren in Valparaíso en had Bretonse en Baskische voorouders. Hij meldde zich aan bij de landmacht en werkte zich daar gestaag op. In deze periode gaf hij les op militaire scholen in Chili en ook Ecuador, waar hij halverwege de jaren vijftig samen met zijn vrouw Lucía Hiriart woonde.⁶ In 1970 benoemde Salvador Allende, de pas gekozen socialistische president van Chili, hem tot stafchef van de landmacht onder Pinochets vriend, opperbevelhebber Carlos Prats. Nadat Prats was afgetreden, bevorderde Allende generaal Pinochet op 23 augustus 1973 tot nieuwe opperbevelhebber. Achttien dagen later, op 11 september, speelde Pinochet een leidende rol in de staatsgreep waarbij de regering-Allende omver werd geworpen; Allende pleegde zelfmoord in het Moneda-paleis. De gebeurtenissen worden beschreven in Patricio Guzmán's *La batalla de Chile* (‘De Slag om Chili’), een opmerkelijke trilogie van documentaires.

Pinochet, een fanatieke anticommunist en germanofiel, werd benoemd tot hoofd van een vierkoppige militaire Junta en later uitgeroepen tot president van Chili. Hij werd gesteund door brede lagen van de Chileense bevolking en ook door de Amerikaanse president Nixon en diens minister van Buitenlandse Zaken Henry Kissinger, die amper een week na de staatsgreep een bezoek bracht aan Chili. Ze verwelkomden de coup als een verzetsdaad tegen Sovjetinvloed en als een klarenstoot voor de vrijemarktprincipes van de econoom Milton Friedman en de ‘Chicago Boys’, een groep Chileense economen.

De nieuwe Junta vaardigde wetgeving uit die voorzag in ‘de verwijdering van het marxisme uit Chili’, de opheffing van linkse politieke

partijen en de confiscatie van al hun bezittingen.⁷ Ook het hoofdkwartier van de Socialistische Partij, aan de Calle Londres 38 in het centrum van Santiago, werd in beslag genomen. Het werd vervolgens omgetoverd in een geheim ondervragings- en martelcentrum dat ook bekendstond onder de codenaam 'Cuartel Yucatán'. Om geen argwaan te wekken kleedden de ondervragers en bewakers van het gebouw zich in burger; personeel in uniform was er verboden, terwijl arrestanten van en naar het centrum werden vervoerd in onopvallende koeltrucks en andere gewone voertuigen.⁸ De Junta nam privébedrijven over om al deze clandestiene activiteiten te kunnen runnen en te financieren.⁹

Al snel richtte de Junta ook een geheime politie op, de Dirección de Inteligencia Nacional (DINA), om tegenstanders te vervolgen en 'Londres 38' en andere martel- en moordcentra te bemannen. Tot directeur van de DINA benoemde Pinochet een vertrouweling uit de landmacht, Manuel Contreras. Hij was afkomstig van de Escuela de Ingenieros in Tejas Verdes, nabij San Antonio, een stadje dat ten westen van Santiago aan de Stille Oceaan ligt. Pinochet gaf Contreras onbeperkte bevoegdheden om de linkse beweging weg te vagen. Elke ochtend bracht Contreras rapport uit aan Pinochet, die alle operaties van de DINA persoonlijk goedkeurde, zo beweerde Contreras later. Pinochet zelf werd beschermd door de militaire elite-eenheid Boinas Negras, de 'Zwarte Baretten'.

Vier jaar lang arresteerde, ondervroeg en martelde de DINA tienduizenden tegenstanders van het regime, van wie velen werden vermoord. In september 1977, toen de DINA werd opgeheven, waren er bijna vijftienhonderd burgers verdwenen. Niet alleen in Chili maar ook in het buitenland werd het ontvoeren en vermoorden van politieke tegenstanders routine. 'Een land dat wordt bezet door een dictatuur die naadloos aansluit op het gedachtegoed van de nazi's,' oordeelde de dichter Raúl Zurita over Chili.¹⁰

Binnen een dag na de staatsgreep werden de ex-ministers van de regering-Allende overgebracht naar een pas gebouwd concentratiekamp op Isla Dawson, een eilandje bij Punta Arenas aan de Straat Magellaan, in het uiterste zuiden van het land.

Binnen een maand begon een doodseskader van de Chileense landmacht met het vermoorden van tegenstanders in het hele land.¹¹ Bij een

operatie die bekend zou komen te staan als de 'Caravana de la muerte' ('Doodskaravaan') werden 97 personen vermoord.

Binnen een jaar runde de DINA een twaalfstal detentiecentra. In Londres 38 verdween gemiddeld één arrestant per dag. Tot naburige detentiecentra behoorden het Estadio Nacional; de Villa Grimaldi; het clandestiene cellencomplex in Cuatro Álamos (dat deel uitmaakte van de reguliere gevangenis van Tres Álamos); en het geheime Cuartel Simón Bolívar, dat werd gerund door de Lautaro-brigade van de DINA. De DINA verwierf een huis aan de Vía Naranja in een chique buitenwijk van Santiago, waar chemici in de kelder van het gebouw sarin-gas produceerden terwijl er op de bovenverdieping literaire salons werden gehouden.

De DINA had centra in het hele land. Bij San Antonio stonden de barakken van Tejas Verdes, iets verder naar het zuiden bevond zich het martelcentrum Santo Domingo. In het diepe zuiden, in Punta Arenas, werd het Antiguo Hospital Naval overgenomen, dat al snel bekendstond als het 'Palacio de las sonrisas' ('Paleis der glimlachen').

Een jaar na de coup begonnen Pinochet en de DINA ook in het buitenland te moorden. In september 1974 werd generaal Prats in Buenos Aires vermoord. Toen Pinochet het nieuws over de dood van zijn oude vriend en voorganger als opperbevelhebber vernam, zei hij dat het om een 'hoogst capabele man' ging. 'Ik heb altijd genegenheid voor hem gevoeld.'¹²

In oktober 1975 was de in ballingschap levende leider van de Chileense christendemocraten, Bernardo Leighton, in Rome het doelwit van een mislukte moordaanslag.

In november 1975, op de zestigste verjaardag van Pinochet, zette de DINA 'Operatie Condor' in werking, een gezamenlijk project van Argentinië, Bolivia, Chili, Paraguay en Uruguay. De operatie was bedoeld om linkse leiders en democraten in heel Zuid-Amerika te vermoorden.

In juli 1976 werd Carmelo Soria, een VN-functionaris met volledige diplomatieke onschendbaarheid, in het centrum van Santiago op straat ontvoerd; twee dagen later werd het lichaam van de Chileens-Spaanse diplomaat in het Canal del Carmen in Santiago gevonden.

In september 1976 werd Orlando Letelier, Allendes voormalige am-